

állami funkciókat betöltőknek. Ő csupán a történelmi előzmények és az aktuális események gondos elemzésével, összevetésével igyekszik kibogozni a politikum szövevényének elkerülhetetlenül összekuszálódott szárait, hogy kitapinthatóvá tegye őket a megfelelő érzékkel rendelkező gyakorló politikusok számára. Ezért érdekes ez a súlyos gondolatokkal teli kis könyvecske mindazoknak, akiket szakmai szinten vagy „műkedvelőként” érdekel a politika.

Licskó György

A kultúrharctól a befogadás felé*

Rónay László tudományos pályájának kezdetétől fogva foglalkozik a 20. századi katolikus irodalom történetével. Az 1970-es–1980-as években írt tanulmányai azóta könyvekké értek; így született meg a Mécse László, illetve Sík Sándor életművét feldolgozó kismonográfia, valamint a modern magyar líra történetét a vallásos élmény kifejeződése szempontjából vizsgáló, s ezáltal a spirituális költészet értelmezési tartományát is kitérítő *Isten nem halt meg* című monográfia. Ebbe a sorba tartozik a *Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920* című szöveggyűjtemény is, amely 2007-ben az *Új Magyar Múzeum*-sorozatban jelent meg. Ahogy arra a könyv alcíme is utal, Rónay László a 20. századi katolikus irodalomszemlélet kibontakozása szempontjából lényeges írásokat teszi közzé benne, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva. A kötetben *Portrék* cím alatt rövid esszék is olvashatók a korszak jelentős személyiségeiről, akik a hazai katolicizmus megújításán fáradoztak (Bangha Béla, Buttkay Antal, Divald Kornél, Domonkos István, Giesswein Sándor, Majláth Gusztáv Károly, Prohászka Ottokár, Prónai Antal, Trikál József, Vargha Damján és Váth János).

Az időkeretben az 1890-es kezdő dátum a magyarországi irodalmi modernség kibontakozását jelzi, s ezzel a téma tárgyalásának kontextusát a kialakuló modernséghez való viszonyban határozza meg. Az 1890-es kezdő dátumot indokolja Rónaynak az a fontos észrevétele is, hogy a magyarországi katolicizmus reneszánszát az 1890-es évek elejétől számíthatjuk (11.). Az 1890-ben hozott elkeresztelési rendelet, majd az egyházügyi törvények elfogadása után ugyanis a „megtámadott katholiciz-

* RÓNAY László (szerk.): *Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 648 p.

mus önvédekezésének” (14–15.) első reakciója a Katolikus Néppárt megszervezése volt. Ennek révén kialakult Magyarországon is egy olyan harc politikai katolicizmus, amely a kultúrát is a harc terepévé, illetve eszközévé tette. Az így kibontakozó kultúrharc a szellemi és lelki vezetőnek számító Prohászkanál és követőinél egy alapvetően kulturális és erkölcsi területre vonatkozó nemzeti-fajvédő retorikával kapcsolódott össze, s ez ma is negatívan hat vissza keresztény kultúraeszményének pozitív mozzanatainak megítélésére. A katolikus irodalomszemlélet szempontjából mindez azt jelentette, hogy a katolikus kritikusoknál az esztétikai-irodalmi értékrendszert jórészt politikai, ideológiai és szociológiai fogalmak helyettesítették. Tordai Ányos cisztercita irodalomtörténész például 1910-ben *A modern líra* című tanulmányában átveszi Horváth János tételét, s a modern magyar irodalommal a megsértett nemzeti öntudatot, a férfias szemérmet és a közérthető beszédet állítja szembe (249–289.). Mindez nála és másoknál is kiegészül a szocializmushoz és a zsidósághoz fűződő viszony kritikájával. Tordai előbb hivatkozott írásában például a *Holnap* bevezetőjének eszmeiségét kapcsolja össze a „*Népszava* vaskos szocializmusával”, s ebből vezeti le a vallásosság és a tradicionális erkölcsiség válságát (279–280.); Kiss Józsefet és *A Hétt* című folyóiratot is azonosítja a „zsidó szellemiséggel”. Ugyanez konzervatív oldalról gyakran elhangzott a *Nyugattal* szemben is. A *Magyar Kultúra* cikkírója például Babits kapcsán jegyzi meg a következőket: „Babits Mihály, tagadhatatlanul tehetséges és nagy ambíciójú katolikus poéta, beállott a *Nyugat* göndör fürtű, csupasz állú újmagyarjai közé házi kereszténynek.” (361.)

El kell tehát fogadnunk Rónay László összegző megállapítását: „A legkiválóbb elmék sem voltak képesek feldolgozni a műalkotásokban megjelenő bűnt, a vétkes embert csak elítélni tudták, az író kötelességének azt érezték, hogy a kegyelem fényével világítsa meg a tévelygő figurákat. [...] Ez a műalkotások mondanivalójára és nem immanens értékeire összpontosító szemléletmód és értékelés egységesen jellemezte a századvég és a századelő katolikus kritikáját [...]” (25.) Mindez nemcsak azt jelenti, hogy a hazai katolikus gondolkodás a korszak meghatározó filozófusait (Schopenhauert, Nietzschét, sőt Rónay László ideveszi Bergsont is, aki pedig közvetve ugyan, de hatott Prohászka gondolkodására) nem volt képes termékeny módon értelmezni, hanem azt is, hogy ez az irodalomszemlélet alapjában korlátozta az irodalmi modernség befogadásának lehetőségét. Épp ezért találó Rónay László párhuzama Prohászka és Mauriac között (33.), ami persze rávilágít a 20. századi magyar katolikus irodalom deficitjére is a francia neokatolikus gondolkodással szemben.

Egyrészt tehát arról van szó, hogy a katolikus kritika a konzervatív irodalomszemlélet jórészt irodalmon kívüli értékrendje szerint ítélkezett, másrészt viszont – s mai nézőpontból ez sem lehet mellékes – ez a szemléletmód lesz egyik szellemi forrása annak a kulturális és politikai antiszemitizmusnak, amely Magyarországon a tanácsköztársaság bukása után nyer egyre nagyobb teret. Prohászka Ottokár például a *numerus clausus* nemzetgyűlési vitájában a magyar kultúra és az irodalom elzsidósodásáról beszélt, s párhuzamba állította Adyt és Heinét: „Amint Heine lekicsinyel mindent, ami német, úgy Ady lekicsinyel mindent, ami magyar. Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikatúrákban tudja meglátni, úgy Ady Endre a mi magyar tradícionkat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikatúrákban, valamiképp hamis látószög alatt látja. [...] Én ezt felhozom példaképpül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át és miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát, és nem azért, hogy a kegyeteknek a kultúrája vagy szelleme rossz. Én most ettől elvonatkoztatom.”¹ Mindezek tehetik jogszá Prohászka életművének azt a kritikáját, mely szerint „[é]pp hangos militarizmusa, a kultúrharc jelszavai zárják be a »modern katolicizmus« archívumába s teszik a jelen kérdéseivel szemben válaszképtelenné a társadalom és a kultúra kritikáját Prohászka Ottokár életművében”.² S még inkább igaz ez Bangha Béla „agresszív katolicizmusára” is, amelyet a „világhódító egyház” eszményére alapozott.³

Prohászka szerepének középpontba állítása tehát indokolt, mivel a szöveggyűjteményben olvasható irodalomkritikákat tudományos igényvel ő alapozta meg a műveiben. A modernségnek és ebből következően a katolicizmus modernizálásának prohászkai koncepciója azonban a történelmi változásokat „sajátos” módon fogta fel, s ez szervezen beépült a korabeli katolikus irodalomkritika szemléletmódjába is. Az értelmezés háttérében olyan történelemfelfogás áll, amely szerint az elsődleges történelemalakító tényező az eszmék változása. Prohászka írásaiból körvonalazható az az eszménység, amely a megújuló katolicizmus számára – megtartva az örök, időtlen igazságok megkérdőjelezhetetlenségét – a modern dekadenciával vívott harcában a biztos győzelmet volt

¹ A Nemzetgyűlés 103. ülése 1920. évi szept. hó 16-án, csütörtökön. *Nemzetgyűlési Napló, 1920–1921.* V. k. 348.

² MÁRTONFY Marcell: Katolikus historizmus és apokrif magánbeszéd. Teológiai törésvonal Pilinszky prózájában. *Irodalomtörténet*, 2007/1. 78.

³ A Prohászka-életmű értelmezésének van egy másik, igen termékeny vonulata is, amely Szabó Ferenc S. J. és a vezetésével működő Prohászka-kutatócsoport tevékenységéhez köthető. Munkájuk célja és eredménye kiemelni a fehérvári püspök életművének előre mutató elemeit. Rónay László értékelése az övékkel rokon.

hivatott szavatolni. Ez más szóval az emberi történelem olyan célra irányultságát jelenti, amelynek tükrében az egyes morális válságkorszakok csak időlegesnek, tehát az egyetemes *telos* szempontjából, pontosabban vele szemben lényegtelennek tűnnek. Ezért lehetséges, hogy Prohászka, szemben Andor Józseffel (*Kultúránk válsága* – 396–410.), a *Nyugat* irodalmát sem látja olyan negatív jelenségnek, ami miatt a kultúra válságáról kellene beszélni: „Egy-két dekadens ember nem jelenti a magyar kultúra válságát, hanem legföljebb a saját irányzatának csődjét. A magyar kultúra bizonyára nem megy tönkre néhány eszménytagadó, blazírt ember miatt. Annál kevésbé megy tönkre, minél kevésbé tudnak más kultúrát állítani a helyébe.” (245.)

Különválik tehát a modernség tartalmi és formai oldala. Tartalmi oldalon a modernség Prohászka értelmezésében morális válságot, dekadenciát, az isteni realitástól való elszakadást jelent, amelyből az egyedüli kiút az isteni törvények által megalapozott keresztény erkölcsiség. Az erre a szemléletmódra alapozott irodalomkritika azonban a modern irodalomban is csak erkölcsi válságot, „beteg tartalmat” (Harsányi Lajos: *Az új költészet és etikája* – 293–296.) vagy aberrációt (Pintér Károly: *Újabb elbeszélő irodalmunk* – 164.) volt képes érzékelni. A kortárs világirodalmi irányzatok befogadása (például Prohászka *Diadalmas világnézetében*) és a hazai századfordulós novellisztika egyébként gyér katolikus recepciója arra is rávilágít, hogy a konzervatív-katolikus kritika nyelvének szókészlete lényegében már a *Nyugat* indulása és a *Holnap*-antológia megjelenése előtt kész volt az új irodalmi tapasztalok befogadására, pontosabban: a befogadás kudarcára. Az erkölcsi és irodalmi válságként megélt modernségből a kiutat a katolikus szellemiség és erkölcsiség térhódítása, a katolikus irodalom felvirágzása mutathatta meg. Harsányi Lajos írja: „Nos, az ébredő katolikus szellem, mely az idők minden produktumát föl tudta használni, cserélje ki ezt a beteg tartalmat, s a csillogó köntösbe öltöztesse bele a katolicizmus örökké egészséges, győzelmes, tiszta eszméit. S olyan modern, szimbolikus katolikus költészetünk lesz, milyenről ezelőtt tíz évvel még csak nem is álmodhattunk.” (Harsányi Lajos: *Az új költészet és etikája* – 296.) A konzervatív-katolikus irodalomértés is az eszmék tükrözését tartja elsődlegesen fontosnak, és nem zárja ki a társadalmi viszonyok művészetalakító szerepét sem, noha ez elsősorban egyfajta ideális realizmust jelent a naturalizmus ábrázolásmódjával szemben.

Más a viszonya a korabeli katolicizmusnak a modernség felszínen érzékelhető jelenségeihez. Formailag a modernség újfajta beszédmódot, a kultúrharc új eszköztárát jelenti, amelynek elsajátítása a győzelem elen-

gedhetetlen feltétele (szerencsés esetben persze nem az idők végén, hanem a közeli jövőben). Ennek irodalomkritikai vetülete az a pozitív értékítélet, amely több korabeli katolikus kritikában is elismeréssel szól a modern magyar líra verstechnikai újításairól, nyelvi gazdagságáról: „Feltétlen dicsérettel kell adóznunk a modern líra költői dikciójáért és verstechnikájáért. (...) [O]ly szépséget fedeztek föl nyelvünkben, annak zenei és festői hatását annyira kiaknázták, hogy költészetük e szempontból valóban fordulót jelent.” (Tordai Ányos: *A modern magyar líra*. 287–288.) Illetve: „Rég nem gazdagodott a magyar költői nyelv annyi új fordulattal, jelzővel, kép- és gondolatbeli összefüggéssel, a verselési technika pedig annyi ritmus lendülettel, mint Ady Endre, de különösen Babits Mihály pár évi működése révén.” (Nagy József: *Újabb magyar költők*. 291.)

Lényeges megfigyelése továbbá Rónay Lászlónak, hogy az irodalmi modernség kialakulása, a rá adott korabeli katolikus válaszok elválaszthatatlanok a sajtó kiegyezés utáni gyors fejlődésétől. A magyarországi katolikus sajtó kibontakozásának azonban nemcsak a hazai kontextusát érdemes kiemelni, hanem azt a tágabb egyháztörténeti összefüggérendszer is, amely a katolikus egyház 19. század második felében zajló modernizálódási kísérleteihez, illetve részben a kísérletek kudarcához vezetett. Az újkor hajnalától fogva a teológia marginalizálódásával együtt az élet és a nyugati gondolkodás minden területén végbemenő szekularizáció kihívásaira a katolikus egyház csak igen megkétszerezett választ adni. Mert noha az egyén autonómiájának gondolata – mint a modernség egyik alaptézise – nem szükségszerűen zárja ki a transzcendensre irányuló kérdései lehetőségeket, mégis a 19. század végéig kellett várni, hogy a katolicizmus – kihasználva a modernségen belül a század közepén meginduló új diskurzust – kísérletet tegyen saját világi küldetésének újraértelmezésére. Azt azonban, hogy a katolikus gondolkodás képes legyen a párbeszédre saját korával, ekkor még számtalan belső tényező korlátozta. Mindenekelőtt a francia forradalom és az ipari forradalom utáni társadalmi és politikai változásokra adott negatív válaszok, és általában a modernség szellemi horizontváltásaival ellentétes tényezők megerősítése, mint például a pápai autoritás dogmatikus hangsúlyozása, mely a demokratikus igényekkel szemben az egyházi hierarchia tekintélyelvű alapjait erősítette; majd a neotomista filozófia primátusának megszilárdítása a teológiában, a 20. század elején pedig a modernizmus elítélése.

A teológiatörténetben a modernizmus annak a századfordulón kialakuló teológiai irányzatnak az összefoglaló neve, amely a modernség szellemi kihívásaira és az egyház megváltozott helyzetére reagálva dolgozta ki a maga tételeit, kísérletet téve a katolikus tanítás és az újkori tudo-

mányosság összeegyeztetésére. A katolikus gondolkodás és – közvetve – a katolikus irodalom szempontjából sem lényegtelen a tanítóhivatal elítélő állásfoglalása a modernista szerzőkkel szemben. Ez többek között a teológiai vizsgálódás háttérébe szorított olyan kérdéseket, mint kinyilatkoztatott igazság és történelmi tapasztalat viszonya,⁴ s erre hivatkozva például Prohászka Ottokár több művét is indexre tették. Egyidejűleg azonban egy másik folyamat is elindult, amely egyrészt az egyház szervezeti megújítására, másrészt a politikai és a közéletben a modern eszközök elsajátítására irányult. Mindezt nevezhetjük Hermann J. Pottmeyer nyomán „pragmatikusan korlátozott modernizmusnak”, vagy Urs Altermatt szavaival élve „modern eszközökkel megvalósított antimodernizmusnak” is, hiszen „[c]éljait tekintve a társadalmi és politikai katolicizmus egyértelműen antimodernista volt, de modern eszközökre, egyesületekre, pártokra, újságokra volt szüksége ahhoz, hogy antimodernista céljait megvalósíthassa”.⁵

Mindez két lényeges konklúzió levonását teszi szükségessé a vizsgált korszak magyarországi katolicizmusára vonatkozóan is. Az egyik, hogy a kötetben említett szerzők – mindenekelőtt Prohászka Ottokár – ebben az egyháztörténeti kontextusban modern (ha nem is modernista) szerzőknek tekinthetők, s a magyarországi katolikus egyház modernizálásának kísérlete időben és eszközkészletét tekintve egyaránt szinkronban van a világegyház korabeli törekvéseivel. Ha viszont tágabb szellemi kontextusban – adott esetben az irodalom felől – vizsgáljuk a jelenséget, akkor azt látjuk, hogy a katolicizmus, amely a reevangelizáció korszakában a sajtót és azon belül az irodalmat talán a leghatásosabb eszköznek tartotta, s akként is alkalmazta, nemcsak hogy nem tudott, de nem is akart megfelelni az irodalom autonómia-igényének.

Rónay László érdeme, hogy a szövegek válogatásakor és a bevezető tanulmányban különféle szempontokat és motivációkat figyelembe véve értékel, de nem kíván idealizált képet festeni a korabeli katolicizmusról, meghatározó képviselőiről és irodalomszemléletéről. Pontosan megjelöli azokat a tényezőket, szemléletbeli korlátokat, amelyek eleve megakadályozzák, hogy valóban modern katolikus irodalomszemléletéről beszélhessünk. Rávilágít azonban azokra a területekre is, amelyeket a mai kutatónak is érdemes vizsgálnia. Az egyik az 1909-ben hetilapként induló *Élet*, a másik pedig a pályakezdő Sik Sándor irodalmi tár-

⁴ Vö. Mariano DELGADO: Elhúzódo bícsú a kereszténység középkori formájától, avagy a katolicizmus nehézségei a modernséggel. Ford.: SCHEIN Gábor. *Pannonhalmi Szemle*, 2004/1. 46.

⁵ Uo. 42.

gyú írásai, kritikái. A modern irodalmat képviselő *Nyugattal* és *Holnappal* szemben induló *Élet* jelentőségét az adja, hogy 1914-ig a nyugatos és holnapos szerzők jelentős része publikált a lapban. Meghatározó, szervező szerepe közülük Kosztolányinak volt, de mellette igen aktívan tevékenykedett Halasi Andor és Kárpáti Aurél is. Dramaturgiai és színháztörténeti írásokat közöltek Hevesi Sándortól, rendszeresen jelent meg költeménye a lapban Juhász Gyulának, novellája Krúdynam és Csáth Gézának, valamint – ami már a szigorúan vett felekezeti kereteken is túlmutat – az 1910-es évfolyam első felében folytatásokban itt jelent meg Móricz Zsigmond *Harmatos rózsá* című regénye is. Az említeteken kívül több-kevesebb rendszerességgel megjelent a lapban többek között Cholnoky Viktor, Dutka Ákos, Karinthy Frigyes, Lányi Viktor, Lányi Sarolta, Oláh Gábor, Somlyó Zoltán, Tóth Árpád, Fülep Lajos, Balázs Béla és Kassák Lajos. Ez az impozáns névsor alátámasztja a bevezető tanulmány méltatását a felelős szerkesztőnek, Andor Józsefnek az új irodalmi jelenségek befogadására nyitott szemléletéről. Csakhogy a folyóirat eddig részleteiben ki nem kutató története jó néhány kérdést és kételyt is felvet ezzel kapcsolatban. Elég csak beleolvasni Kosztolányi leveleibe, vagy eltöprengeni azon, hogy Babits miért nem publikált az *Élet*ben. Az *Isteni színjáték* fordításának részlete is akkor jelent meg a lapban, amikor a szerkesztést Izsóf Alajos és Pethő Sándor végezte. De feltehetjük azt a kérdést is, hogy 1914-ben, az első világháború kirobbanásakor, az *Élet* fiatal modernjei miért vonultak ki testületileg a lapból. S ami a legfontosabb: miért nem tudott az Andor József szerkesztette lap minden törekvése ellenére sem modern katolikus irodalmat létrehozni ebben az időszakban? Külön tanulmányt igényelne a kérdések megválaszolása, annyi azonban sejthető, hogy az *Élet* esetében is a modernség ki nem teljesedett kalandjáról lehet csupán szó.

A szöveggyűjteményből mindenesetre világossá válik, hogy Sík Sándor kritikáiban már ekkor olyan nyitott irodalomszemlélet érvényesült, amely előre jelezte a katolikus irodalom fogalmának a húszas évek végétől formálódó átértelmezését. Sík 1935-ös *Egyetemesség és forma* című tanulmányát,⁶ melyben teoretikus alapossággal vállalkozott a katolikus irodalom fogalmának kifejtésére, részben az Illyés által 1933-ban elindított „katolikus költészet”-vita, részben pedig az ennek nyomán felerősödő önmeghatározási igény motiválta. Sík érvelése ezért kettős irányultságú: egyrészt válaszolni akar Illyés és Babits kritikájára, másrészt viszont

⁶ Sík Sándor: A katolikus irodalom problémájához. *Egyetemesség és forma*, *Vigilia*, 1935/2. 9–30.

meg kívánja újítani a magyar katolicizmus irodalmi szemléletmódját. Mindezt oly módon teszi, hogy Prohászkaival és az első világháború előtti katolikus kritikával szakítva a művészet és az alkotó egyéniség autonómiájára épülő irodalomszemlélet alapjain fejt ki gondolatmenetét. Ennek révén egy korszerű katolicizmusértelmezés mellett, a katolikus irodalom fogalmát lényegében felszabadítja a korábbi felekezeti jellegű meghatározás alól.

Sík Sándor „katolikus irodalom”-koncepciójának teljes kontextusát azonban csak egy olyan szöveggyűjtemény mutathatná be, amely tartalmazza a katolikus irodalomszemlélet két világháború közötti korszakának tanulmányait, kritikáit, és a mai nézőpontból több értékes írást tud felmutatni Sík előbb említett tanulmányán kívül is. Rónay László 2007-ben megjelent kötete mindezekkel együtt is rendkívül fontos nemcsak a jelenkori katolikus gondolkodás önértelmezése szempontjából, hanem a kritikátörténet számára is, hisz jól kiválasztott írásai és a lényeges kérdésekre rávilágító bevezető tanulmány segítségével a korábbinál jobban érthetővé teszi a magyarországi irodalmi modernség kibontakozásának korabeli összefüggéseit.

Szénási Zoltán

A Baumgarten Alapítvány dokumentumai*

A Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány bő két évtizedes működését mutatja be az a közel 1500 dokumentum, amely a téma legszakavatottabb ismerője, Téglás János válogatásában és szöveggondozásában, öt vaskos kötetben került az olvasóközönség elé. Az eddig kéziratárakban, magánszemélyeknél és folyóiratokban fellelhető magánjellegű és hivatalos levelek, ünnepi beszédek, meghívók, jegyzőkönyvek, határozatok és újságcikkek egyrészt számos kérdést tisztáznak, megmerevedett tévhiteket oszlatnak szét, másrészt összefoglalják és igen részletesen ismertetik az alapítvány történetét. Azét az alapítványét, amely a 20. századi Magyarország legjelentősebb alternatív díját biztosította. És amelynek tevékenységét már kezdettől fogva kételkedve figyelte az íróársadalom és a politikai pártok nézeteit tolmácsoló sajtó. A támadások középpont-

* TÉGLÁS János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941. I–III.; Dokumentumok 1941–1951. IV–V.* Argumentum Kiadó–ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, 2003., 2007. 644, 604, 445, 321, 392 p. (Babits Könyvtár, 8–12.)